

Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın İ'râbu'l-Kur'ân Adlı Eserinde Kıraat Farklılıklarının Sarf ve Nahiv Yönünden İncelenmesi (Âl-i İmrân Sûresi Özelinde)*

*In Abû Ja'far al-Nahhâs's I'râb al-Qur'ân An Analysis of Qir'ât Variations in Terms of Morphology and Syntax (A Case Study of Sûrat Âl 'Imrân)**

Süleyman Aykut^{1*} – Yasin Pişgin²

¹ Öğr. Gör., Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi, Antalya, Türkiye, <https://ror.org/01m59r132>, suleymanaykut@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6002-8329>
Lecturer, Akdeniz University, Faculty of Theology, Department of Qur'ân Recitation and Qir'ât Studies, Antalya, Türkiye, <https://ror.org/01m59r132>, suleymanaykut@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6002-8329>

² Prof. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, Burdur, Türkiye, <https://ror.org/04xk0dc21>, ypisgin@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9337-2863>
Prof. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Theology, Department of Tafsir, Burdur, Türkiye, <https://ror.org/04xk0dc21>, ypisgin@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9337-2863>

* Corresponding author

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 13.11.2024

Kabul Tarihi: 17.03.2025

Yayın Tarihi: 20.03.2025

Benzerlik

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Değerlendirme

Ön İnceleme: İÇ hakem (editörler).

İçerik İnceleme: İki dış hakem/Çift taraflı kôrleme.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Süleyman Aykut – Yasin Pişgin

Etik Bildirim

turkisharr@gmail.com

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Yayın

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Atıf

Aykut, S.-Pişgin, Y. (2025). Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın İ'râbu'l-Kur'ân Adlı Eserinde Kıraat Farklılıklarının Sarf ve Nahiv Yönünden İncelenmesi (Âl-i İmrân Sûresi Özelinde). *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 258-274. <https://doi.org/10.30622/tarr.1582179>

* Bu çalışma Prof. Dr. Yasin Pişgin danışmanlığında 14/07/2017 tarihinde sunduğumuz Ebû Ca'fer En-Nehhâs'ın İ'râbu'l-Kur'ân İsimli Eserinde Âl-i İmrân Sûresinin Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Öz

Ebû Ca'fer en-Nehhâs, İslam ilim dünyasının önemli bir şahsiyetidir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte muhtemelen hicri 270 (883) yılında Mısır'da dünyaya gelmiş ve orada yetişmiştir. Üçüncü yüzyılın sonları ile dördüncü yüzyılın başlarında yaşamış olan Nehhâs, ilmi faaliyetlerini de yine burada sürdürmüştür. Ailesi bakırcılık mesleğiyle uğraştığı için "Nehhâs" ve "Saffâr" gibi lakaplarla tanınmıştır. Eğitime Mısır'da başlamış ve dönemin en ünlü alimlerinden dersler almıştır. Nehhâs, gençlik yıllarında ilmi birikimini artırmak amacıyla yalnızca doğup büyüdüğü Mısır ile sınırlı kalmamış, Bağdat, Küfe, Enbâr ve Filistin'in Remle şehri gibi dönemin önemli ilim merkezlerine seyahat etmiştir. Bu seyahatler ona, en seçkin alimlerinden istifade etme fırsatı tanımış ve bu süreç, kıraat, Arap dili ve diğer İslâmî ilimlerdeki bilgisini derinleştirerek ilmi bakış açısının olgunlaşmasını sağlamıştır. Nehhâs'ın ilmi yolculuğu sırasında, kıraat ilminde Verş'in kıraatını öğreten Bekir b. Sehl ed-Dimyâtî gibi önemli alimlerden ders almasının yanı sıra, dil ilminin önde gelen isimlerinden Müberred, Sa'leb ve Niftaveyh gibi büyük âlimlerden de eğitim görmüştür. Bu tecrübeler, onun kıraatlerin dilbilimsel analizine olan ilgisini derinleştirerek ileride yazacağı *İ'râbu'l-Kur'ân* adlı eserine sağlam bir temel hazırlamıştır. Kur'an-ı Kerim, dil bilimleri açısından en güvenilir kaynak olarak kabul edilir ve kıraatler, sarf ve nahiv ilimlerinin kurallarını belirlemede önemli bir rol oynamaktadır. Sarf ve nahiv ilimleri, kelimelerin kökeni ve cümledeki işlevlerini belirleyerek kıraat farklılıklarını bu kurallarla ilişkilendirirken, kıraat ilmi de sahih okuma biçimlerini tespit etmek için sarf ve nahiv ilmine başvurmaktadır. Bu karşılıklı etkileşim, kıraat, sarf ve nahiv arasındaki güçlü bağı ortaya koymakta ve bu üç disiplin, Kur'an'ın doğru anlaşılmasında birbirini tamamlayan bilimsel unsurlar olarak işlev görmektedir. Bu makale, Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın *İ'râbu'l-Kur'ân* adlı eserinde Âl-i İmrân Sûresi bağlamında kıraat farklılıklarını sarf ve nahiv açısından incelemektedir. Çalışma, bu farklılıkların i'râb, cümle yapısı ve kelime işlevleri üzerindeki etkilerini analiz etmekte ve Arap dili ile Kur'an ilimlerinde bu farklılıkların yerini tartışmaktadır. Nehhâs, kıraatleri yalnızca rivâyet etmekle kalmamış, gramatik ve anlamsal yönleriyle değerlendirerek anlam bütünlüğüne uygun tercihlerde de bulunmuştur. Eserde müellifin mütevâtir ve şâz kıraatler arasındaki ayrımına ve kıraatlerin Arap dili ile tefsir arasındaki bağlantılarına çokça yer verildiği görülmektedir. Bu bağlamda eserde yer alan kıraat konularıyla ilgili meseleler irdelenmiş; metin analiz yöntemiyle fiil kipleri, özne-fiil uyumu, kelime türetme kalıpları ve gramatik farklılıklar mercek altına alınmıştır. Aynı zamanda araştırmada, kıraat farklılıklarının tarihsel gelişimi, Arap dili üzerindeki etkileri ve anlam dünyasına katkıları da değerlendirilmiştir. Ayrıca bu çalışma, kıraat farklılıklarının Arap dili ve Kur'an ilimlerindeki önemini anlamak isteyen araştırmacılar için kapsamlı bir kaynak sunmakta ve Nehhâs'ın kıraatlere yaklaşımını, dilbilimsel ve anlamsal yönleriyle ele alarak literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır. Nehhâs'ın İslâmî ilimler alanındaki en değerli katkılarından biri, *İ'râbu'l-Kur'ân* adlı eseridir. Eserin temel özelliği, kıraatlerin sarf ve nahivle ilişkisini göstererek bu iki ilmin kurallarını kıraat farklılıklarıyla temellendirmesidir. Bunun yanında, Nehhâs'ın elliden fazla eser telif ettiği bilinmektedir. Bu eserler, kıraat ve dil ilimlerinin yanı sıra, hadis, fıkıh ve diğer İslâmî bilim dallarında kapsamlı incelemeler sunmaktadır. Bu çeşitlilik, onun bilimsel bakış açısını zenginleştirmiş ve çok yönlü bir alim olarak tanınmasını sağlamıştır. Ayrıca, Nehhâs'ın kıraat farklılıklarını dilbilimsel bir perspektifle ele alması, onu ve eserini, Kur'an'ın i'râbına ve tefsir ilmine yönelik çalışmalarda önemli bir konuma taşımaktadır. "İ'râbu'l-Kur'ân", kıraatlerin yalnızca rivâyet boyutunu değil, dilbilimsel bağlantılarını da açıklayarak Kur'an'ın doğru anlaşılmasına katkı sağlayan temel kaynaklardan biri olmuştur. Nehhâs'ın bu eseri, kıraat ve dil ilimlerinin birbirini nasıl tamamladığını ortaya koyarak sonraki araştırmalara da ışık tutmaktadır. Sonuç olarak, Ebû Ca'fer en-Nehhâs kıraat ve dil ilimleri alanında derinlemesine çalışmalar yapan ve bunları *İ'râbu'l-Kur'ân* isimli eserinde birleştiren mahir bir müfessir olarak tanınmıştır. O, eserinde kıraat ve dil ilimlerinin birbirini tamamlayarak nasıl bir bütünlük oluşturduğunu ortaya koymuş; böylece hem Kur'an'ın doğru anlaşılmasına katkı sağlamış hem de sonraki nesillere değerli bir miras bırakmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Nehhâs, İ'râbu'l-Kur'ân, Tefsir, İ'râb, Sarf, Nahiv.

Research Article

History

Received: 13.11.2024

Accepted: 17.03.2025

Date Published: 20.03.2025

Plagiarism Checks

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Peer-Review

Single anonymized-One internal (Editorial Board). Double anonymized-Two external.

Copyright & License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Süleyman Aykut – Yasin Pişgin

Complaints

turkisharr@gmail.com

Conflicts of Interest

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Published

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Cite as

Aykut, S.-Pişgin, Y. (2025). In Abû Ja'far al-Nahhâs's *I'râb al-Qur'ân* An Analysis of Qirâ'ât Variations in Terms of Morphology and Syntax (A Case Study of Sûrat Âl 'Imrân). *Turkish Academic Research Review*, 10/1, 258-274, <https://doi.org/10.30622/tarr.1582179>

* This study is based on the master's thesis titled *An Analysis of Sûrat Âl 'Imrân in Terms of Qur'anic Recitation in Abû Ja'far al-Nahhâs' I'râb al-Qur'ân*, which was submitted under the supervision of Prof. Dr. Yasin Pişgin on 14/07/2017.

Abstract

Abû Ja'far al-Nahhâs is a significant figure in the Islamic scholarly tradition. While his exact date of birth remains uncertain, he was likely born in Egypt around 270 AH (883 CE) and received his early education there. Having lived between the late third and early fourth centuries AH, Nahhâs pursued his academic endeavors primarily in Egypt. Due to his family's engagement in the coppersmithing trade, he became known by the epithets "Nahhâs" and "Saffâr." His education began in Egypt under some of the most renowned scholars of his time. However, in his youth, Nahhâs sought to expand his scholarly knowledge beyond his birthplace, traveling to major intellectual centers such as Baghdad, Kufa, Anbâr, and Ramla in Palestine. These journeys afforded him the opportunity to study under leading scholars, thereby deepening his expertise in Qur'anic recitation (qirâ'ât), Arabic linguistics, and other Islamic sciences, which helped him refine his scholarly perspective. During his academic journey, he studied the recitation of Warsh under prominent scholars such as Bakr b. Sahl al-Dimyâtî and received instruction in Arabic linguistics from distinguished figures like al-Mubarrad, Tha'lab, and Niftawayh. These experiences strengthened his interest in the linguistic analysis of qirâ'ât and laid the foundation for his seminal work, *I'râb al-Qur'ân*. The Qur'ân is considered the most authoritative source in linguistic studies, and the various qirâ'ât play a crucial role in shaping the principles of morphology (şarf) and syntax (naḥw). While these linguistic disciplines establish the origins and syntactic functions of words, correlating qirâ'ât differences with linguistic rules, the science of qirâ'ât, in turn, relies on morphology and syntax to verify authentic recitation forms. This mutual interaction underscores the strong connection between qirâ'ât, morphology, and syntax, demonstrating how these three disciplines function as complementary elements in ensuring a precise understanding of the Qur'ân. This article examines the morphological and syntactic aspects of qirâ'ât variations in Sûrat Âl 'Imrân as analyzed in *I'râb al-Qur'ân* by Abû Ja'far al-Nahhâs. The study investigates how these variations influence grammatical parsing (i'râb), sentence structures, and word functions while situating them within the broader context of Arabic linguistics and Qur'anic studies. Nahhâs did not merely transmit different qirâ'ât; he also evaluated them grammatically and semantically, making interpretative choices aligned with textual coherence. His work extensively distinguishes between mutawâtîr and şâdhidh recitations, highlighting the connections between qirâ'ât, Arabic linguistics, and tafsîr. In this regard, the article scrutinizes key qirâ'ât-related discussions in *I'râb al-Qur'ân* through text analysis methodology, focusing on verb forms, subject-verb agreement, word derivation patterns, and grammatical variations. Additionally, the study assesses the historical evolution of qirâ'ât variations, their impact on Arabic linguistics, and their contributions to the broader semantic framework. By exploring these dimensions, this research serves as a comprehensive resource for scholars seeking to understand the significance of qirâ'ât variations in Arabic and Qur'anic sciences, thereby offering a valuable contribution to the literature by examining Nahhâs's approach from both linguistic and semantic perspectives. One of Nahhâs's most notable contributions to Islamic scholarship is his *I'râb al-Qur'ân*, which systematically demonstrates the relationship between qirâ'ât and linguistic rules, particularly in morphology and syntax. Additionally, he is known to have authored over fifty works covering a wide range of Islamic disciplines, including qirâ'ât, linguistics, ḥadîth, and fiqh. This extensive scholarly output enriched his intellectual perspective and solidified his reputation as a versatile scholar. Furthermore, Nahhâs's approach to qirâ'ât from a linguistic perspective has positioned both him and his work as crucial references in Qur'anic grammatical analysis and tafsîr studies. "I'râb al-Qur'ân" not only documents the transmission of qirâ'ât but also elucidates their linguistic implications, thereby serving as a fundamental resource for comprehending the Qur'ân accurately. By illustrating the interplay between qirâ'ât and linguistic sciences, Nahhâs's work continues to inform contemporary research in these fields. In conclusion, Abû Ja'far al-Nahhâs is recognized as a distinguished exegete and linguist who conducted in-depth studies in qirâ'ât and linguistic sciences, integrating them into his seminal work, *I'râb al-Qur'ân*. Through this work, he effectively demonstrated how these disciplines complement one another, thereby facilitating a more accurate interpretation of the Qur'ân and leaving a valuable scholarly legacy for future generations.

Keywords: Qirâ'ât, Nahhâs, I'râb al-Qur'ân, Tafsîr, I'râb, Şarf, Naḥw.

Giriş

Kur’ân-ı Kerim’in anlam ve dil yapısı, kıraat, sarf, nahiv ve i’râb disiplinleriyle sıkı bir ilişki içindedir. Kıraatlerin muteber oluşunda, bir kıraatin Arap diline uygunluk şartının bulunması, kıraat ilmini bu dil bilimleri ile doğrudan bağlantılı hale getirmektedir. Kıraat ilmi, farklı okuma vecihlerini incelerken aynı zamanda bu kıraatlerin sarf ve nahiv kurallarına etkisini de gözler önüne sermekte, Kur’ân’ın dil yapısındaki çok yönlülüğünü ortaya koymaktadır. İ’râb ise ayetlerdeki kelimelerin cümledeki konumunu ve taşıdıkları anlamı netleştirmesi yönüyle Kur’ân’ın gramatik yapısını daha belirgin hale getiren bir unsurdur. Bu dört ilim, tefsir ilminin Arap dili kapsamındaki en önemli dayanakları olarak öne çıkmaktadır.

Bu makalede, Ebû Ca’fer en-Nehhâs’ın kıraat farklılıklarını sarf ve nahiv açısından nasıl değerlendirdiği ele alınmış ve bu farklılıkların i’râb üzerindeki etkileri incelenmiştir. Kıraat, sarf, nahiv ve i’râb arasındaki yakın ilişki dolayısıyla, bu ilimlerin mahiyetine de makalenin giriş bölümünde kısaca değinilmiştir.

Kıraat, “karae – قرأ” kökünden türemiş bir terim olup, “okumak, tilâvet etmek” anlamına gelen semâî bir mastardır.(Zürkânî, 1/412; Birişik, 2002, 25/425; Ünal, 2002, 1) İstilahtaki anlamı üzerine birbirine yakın tarifler yapılmıştır. En yaygın tanıma göre kıraat ilmi, “Kur’ân kelimelerinin edâ keyfiyetlerini ve ihtilaflarını, nakledenlere nisbet ederek bilmektir” şeklinde ifade edilmiştir.(Karaçam, 2014, 61) Bu ilmin temeli, Arap yarımadasındaki farklı lehçeler ile Hz. Peygamber’in ümmetine verdiği “Yedi Harf”(Demirci, 12 Ekim 2024, 2/175-177) ruhsatına dayanmaktadır.(Tirmizî, 1996, 5/58) Kur’ân’ın bu farklı lehçelerle okunabilmesi, Müslüman toplumlar arasında kıraat farklılıklarının da korunarak aktarılmasına vesile olmuştur. Böylece kıraat ilmi, Kur’ân metninin zengin dil yapısını ve anlam dünyasını ortaya koymada önemli bir rol üstlenmiştir.(Birişik, 2002, 25/425)

Hiz. Ebû Bekir döneminde cemedilen Kur’ân, Hiz. Osman devrinde çoğaltılarak çeşitli beldelere muallim sahâbilerle gönderilmiştir. Sahâbe, kıraat vecihlerini Hiz. Peygamber’den öğrendikleri şekilde insanlara öğretmiş; böylece her belde, kendisine gönderilen mushafın ihtiva ettiği kıraatleri muhafaza etmiştir. Hiz. Osman’ın çoğalttığı mushafların Kureyş lehçesinde istinsah edilmesi, kıraat farklılıklarını sınırlandırmaya yönelik bir tedbir olarak değerlendirilse de asıl hedefin mushaf hattında yazım birliği sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü çoğaltılan mushafların harekesiz ve noktasız yazılması, resm-i hatta uyan kıraat vecihlerinin korunmasına da imkân tanımıştır. Ayrıca mushafların yanında görevlendirilen sahâbiler, Hiz. Peygamber’den öğrendikleri kıraatleri o beldelelerdeki insanlara aktarmış ve bu kıraatler zamanla o bölgelerde yaygın hale gelmiştir. Böylece resm-i Osmânî’ye uyan kıraat farklılıkları muhafaza edilmiş ve kıraat ilminin sonraki nesillere aktarımında temel bir ölçüt haline gelmiştir.(Karaçam, 2014, 55, 61-62)

Zamanla kıraat âlimlerinin farklı bölgelere yayılmasıyla, imamların ilmî seviyelerine göre çeşitli vasıflarla birbirlerinden ayrılması gerekli hale gelmiştir. Bu süreçte, yetkin âlimler kıraat ilmini geliştirirken, ehliyetli kişilerin ortaya çıkmasıyla mütevâtir olmayan kıraatler de yaygınlaşmış ve kıraat alanında Müslümanlar arasında ayrılıklar ortaya çıkmıştır. Bu noktada kıraat âlimleri ve imamlar, sahîh ve meşhur kıraatleri, şâz ve merdûd kıraatlerden ayıracak usuller oluşturmuşlardır.

Böylece kıraat ilmi, yazılı hale gelene dek hafızlar ve âlimler tarafından kesintisiz şekilde aktarılmış; hicri birinci yüzyılın sonlarına doğru kıraatlerin senetleri, rivayetleri ve vecihleri tespit edilip kayda geçirilmeye başlanmıştır.(İbnü’l-Cezerî, ts., 2/274; Karaçam, 2014, 62-63)

Kıraatler, isnad durumuna göre altı ana sınıfta değerlendirilmektedir:

1.Mütevâtir Kıraatler: Yalan üzere birleşmeleri aklen mümkün olmayan büyük bir topluluğun aynı özelliğe sahip olan başka bir topluluktan naklettiği kıraatlerdir. Kırâat-i Seb’a tasnifindeki yedi imam, Nâfi’ (ö. 169/785),

İbn Kesîr (ö. 120/738), Ebû Amr (ö. 154/771), İbn Âmir (ö. 118/736), Âsım (ö. 127/745), Hamza (ö. 156/773) ve Kisâî (ö. 189/805) bu grupta kabul edilir.(Zerkeşi, 1376/1957, 1/318)

2.Meşhur Kıraatler: Senedi sağlam, Arap dil bilgisi kurallarına ve Mushaf-ı Osmanî hattına uygun, ancak tevâtür seviyesine ulaşmamış kıraatlerdir. Bunlar arasında kırâat-i aşere tasnifinde mevcut olan üç imam, Ebû Ca'fer (ö. 130/747-48), Ya'kûb (ö. 205/821) ve Halef (ö. 229/844) yer alır.(İbnü'l-Cezerî, 1420/1999, 27-29; Süyûtî, 1394/1974, 1/264; Karaçam, 2014, 65)

3.Âhâd Kıraatler: Sahih senetle nakledilmiş olmakla birlikte, Mushaf hattına veya gramer kurallarına uymayan kıraatlerdir.(Ünal, 2002, 73; Pehlivan, 2015, 62) Süyûtî (ö. 911/1505) bu kıraatleri şöhret şartına ulaşmayan kıraatler olarak tanımlamıştır.(Süyûtî, 1394/1974, 1/264)

Şâz Kıraatler: Senedi zayıf veya güvenilir olmayan kıraatlerdir. Senedindeki kopukluk veya râvinin güvenilirliğinin eksik olması nedeniyle, mushaf hattına veya Arapça dil bilgisine uysa bile sahih kabul edilmemiştir.(Süyûtî, 1394/1974, 1/264; Ünal, 2002, 74)

4.Mevzû Kıraatler: Senedi olmayan rivayetlerden oluşur ve yalnızca okuyan kişiye isnat edilir; dolayısıyla geçerli kabul edilmez.(Karaçam, 2014, 67)

5.Müddrec Kıraatler: Ayetlerin tefsir edici okunuşlarıyla kıraat olarak algılanmış ve sahâbîlerden aktarılmış ifadelerdir.(Karaçam, 2014, 61-67)

Görüldüğü üzere kıraatler genel olarak mütevâtir, meşhur, âhâd, şâz, mevzû ve müddrec olarak sınıflandırılmışlardır.(İşeri, 2022, 471-489) Kıraat ilminin gelişimiyle birlikte, İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) kaleme aldığı *Kitâbü's-Seb'a* eseri, kıraat ilminin tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Bu eserde, sahih kıraatlerin yedili tasnifi ilk kez yapılmıştır. İbn Mücâhid, Medine, Mekke, Kûfe, Basra ve Şam gibi merkezlerde kabul gören kıraat imamlarını eserine dâhil etmiştir.(Râfî, 2005, 39-40; Karaçam, 2018, 245-246) Daha sonra İbn Mihrân en-Nisâbü'rî (ö. 381/992), *el-Ğaye fi'l-kırâ'âti'l-'aşr* adlı eserinde bu yedi kıraate üç sahih kıraat daha ilave etmiş(Nisâbü'rî, 1405/1985, 127) ve kıraatlerin sayısını ona çıkarmıştır.(Nisâbü'rî, 1405/1985, 37, 121, 129; Birışık, 2002, 25/425-432; Eroğlu, 1999, 20/199-200) Kıraat öğretiminde onlu tasnifi bir tarik olarak benimseyen isim ise İbnü'l-Cezerî'dir (ö. 833/1429). Onun *en-Neşr*, *Tayyibetü'n-Neşr* ve *Takribü'n-Neşr* gibi eserleri, kıraat eğitiminde seb'a tariki yerine aşere tariki anlayışını yerleştirmiştir.(İbn Mücâhid, 1400/1980, 88-102; Nisâbü'rî, 1405/1985, 37, 121, 129)

Bazı alimler yedi kıraati "mütevâtir", buna eklenen üç kıraati "meşhûr" olarak kabul etmişse de(İbn Cinnî, 1998, 1/22-23) genel kanaat, on kıraatin de mütevâtir olduğu yönündedir.(İbnü'l-Cezerî, ts., 1/44-46) Bu kıraatler, "kırâat-i aşere" adıyla yaygınlaşmıştır.(İbnü'l-Cezerî, 1420/1999, 18) Zamanla, kıraat ilminin farklı coğrafyalarda gelişmesiyle dört kıraat imamı daha zikredilir olmuştur. Ancak, on kıraatin dışında kalan tüm kıraatler şâz olarak kabul edilmiştir.(İbnü'l-Cezerî, ts., 1/44-46; Nüveyrî, 2003, 1/4) Zira bu kıraatler, bazı sahih okuyuşlar içerse de sened, Arap dili veya mushafa uygunluk açısından tam olarak gerekli kriterleri karşılayamamaktadır. Şâz kıraatler tefsir açısından pek çok müfessir tarafından değerli görülmüş, nitekim Nehhâs da eserinde yalnızca aşere kıraatinde yer alan imamların okuyuşlarına değil, bunların dışında kalan şâz kıraatlere de geniş yer vermiştir. Onun kıraatlere yaklaşımını daha iyi anlamak için yaşadığı dönemin kıraat tasnif anlayışını göz önünde bulundurmamak gerekir. Her ne kadar İbn Mücâhid ile aynı dönemde yaşamış olsa da kıraatlerin sayısal tasnifinin yaygınlaşmadığı bir zamanı temsil etmektedir. Bununla birlikte, eserine bakıldığında yalnızca yedili ve onlu tasnifte yer alan mütevâtir kıraatleri değil, birçok şâz kıraati de zikrettiği görülmektedir.

Nehhâs, kıraatler hakkındaki görüşünü ortaya koyarken, genel kabul gören, toplumun benimsediği ve icma ile nakledilen kıraatlerin doğrudan Hz. Peygamber'e dayandığını vurgulamakta ve bunlar arasında bir üstünlük sıralaması yapmanın doğru olmadığını açıkça belirtmektedir.(Nehhâs, 1421, 5/143) Onun bu görüşü mütevâtir kıraatleri doğrudan Hz. Peygamber'e dayanan güvenilir okumalar olarak kabul ettiğini de ortaya koymaktadır.

Kıraat ilmi ve Nehhâs'ın kıraatlere bakışı ile ilgili bu ayrıntıların ardından, sarf, nahiv ve i'râb disiplinleri bağlamında konuya ışık tutacak bazı temel noktalar kısaca ele alınmıştır.

Sarf, kelimelerin şekil ve türeme özelliklerini inceleyen bir dilbilgisi alanıdır. Kelimenin istenilen anlama uygun bir forma getirilmesine ise "tasrif" denir.(İbnü'l-Hâcib, 1415/1995, 2/76; Süyûtî, 1424/2004, 90; Talü, 1998, 8) Bir dildeki kök ve eklerin kullanımını, bu unsurların birbirleriyle ilişkisini, isim ve fiil köklerini, yapım ve çekim eklerini, sözcük türlerini, türetme biçimlerini ve kök, ek, gövde gibi temel kavramları ele alır. Müfred kelimelerin çekimleri de sarfın alanına girer ve bunun sonucu olarak farklı kelimeler ve farklı anlamlar ortaya çıkmaktadır.(Cürcânî, 1407/1987, 26) Bu anlamda sarf, cümlelerin i'râbını dolaylı olarak etkiler.

Nahiv, Arap dilinde cümle yapısını, kelimelerin cümledeki konumlarını ve aralarındaki ilişkileri mebnîlik ve mu'râblık açısından inceleyen bir disiplindir. Bu ilim dalı, kelimelerin cümledeki fonksiyonlarına bağlı olarak aldığı hâlleri belirler ve kelime sonlarındaki hareke değişimlerini inceler.(İnanç, 2016, 26; Çörtü, 1995, 41; Talü, 1998, 171) Bu yönüyle i'râbı doğrudan etkiler.

İ'râb ise, Sözlükte bir şeyin tanımlanması veya açıklanması anlamında olup;(İbn Manzûr, 1414/1993, 1/588; Güneş, 2015, 766) ıstılahta, "etkileyen unsurların değişmesi nedeniyle, lafzen veya takdire, kelimelerin sonlarında meydana gelen değişiklik" olarak tarif edilmektedir.(Cürcânî, 1403/1983, 31) Arapça, çekimli bir dil olması sebebiyle kelimeler (ref', nasb, cer gibi) farklı i'râb halleri alırlar. Bu açıdan i'râb bir metnin doğru anlaşılmasını sağlayan bir disiplindir. Bu yönüyle i'râb, nahiv ilmiyle iç içe ya da onun bir parçası gibi durmakta, kelimelerin yapı ve türevlerini tespit etme açısından ise sarf ilmi ile ilişkili olduğu görülmektedir.(Boz vd., 2022, 25-26)

Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın incelediğimiz *İ'râbu'l-Kur'ân* adlı eseri, kıraat vecihlerinin i'râb, sarf ve nahiv kuralları ile ilişkisini açıklayan önemli bir çalışmadır. Nehhâs, eserinde Kur'ân âyetlerini gramatik ve morfolojik olarak analiz ederken, kıraat farklılıklarının cümledeki i'râb, kelime yapısı ve anlam üzerindeki etkilerini detaylıca ele almıştır. Eserde, kelimelerin türevleri ile cümledeki gramatik yapıları, kıraat farklılıkları çerçevesinde incelenmiştir.

Makalede sırasıyla müellif ve eseri tanıtılmış, ardından müellifin Âl-i İmrân sûresindeki kıraat-sarf-nahiv ilişkisi bağlamında yaptığı bazı analizleri kıraat ilmi açısından değerlendirilmiştir.

1. Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın Hayatı ve İlmi Kişiliği

Tam adı Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil b. Yûnus el-Murâdî, en-Nahvî el-Mısırî'dir. Ebû Ca'fer,(Nehhâs, 1429, 7) Nehhâs,(Kıftî, 1406/1982, 1/136-139; Süyûtî, 1/362) İbnü'l-Murâdî,(Dâvûdî, 1/68) İbni'n-Nehhâs(İbn Hayr el-İşbîlî, 1419/1998, 42, 45, 57, 58, 169) ve Saffâr(İbnü'l-Enbârî, 1405/1985, 217; Nehhâs, 1405/1985, 1/9) lakaplarıyla tanınır. "Nehhâs" lakabı bakırcılıkla,(Güneş, 2015, "Nehhâs", 1154) "Saffâr" lakabı ise pirinç işçiliğiyle(Güneş, 2015, "Saffâr", 679) ilişkilidir ve bu lakapların, ailesinin bakırcılık mesleğiyle uğraşmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Kendisi, Yemen kökenli Murâd kabilesine mensup olduğu için Murâdî nisbesiyle de anılmıştır.(Eroğlu, 2006, 32/542-543)

Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın doğum yılı tam olarak bilinmemekle birlikte, hicrî üçüncü yüzyılın sonları ile dördüncü yüzyılın başlarında yaşadığı belirtilmektedir. Kaynaklarda, yaklaşık 270/883 yılında Mısır'da doğduğu

ve burada ilim tahsil ettiği ifade edilmektedir. Yine kaynaklara göre, Nehhâs hayatını Mısır'da tamamlamış ve yaklaşık 68 yıllık ömrü boyunca birçok hacimli ve değerli eser ortaya koymuştur. Eserlerinin çokluğu ve kapsamlılığı, onun uzun bir ömür yaşadığı izlenimini uyandırmaktadır.(İbn Hallikân, 1900, 1/99-100; Eroğlu, 2006, 32/542-543)

Ebû Ca'fer en-Nehhâs, ilim tahsilinin ilk dönemlerini büyüdüğü ve İslam'ın ilim ve kültür merkezi haline gelen Mısır'da yapmıştır. O dönemde İslam ilim dünyasında bir cazibe merkezi haline gelen Mısır'a farklı bölgelerden birçok hadis, tefsir, şiir, nesir ve lügat gibi çeşitli ilim dallarında tanınmış âlimler gelerek ders vermişlerdir. Nehhâs, Mısır'da Muhammed b. el-Velîd (ö. 298/910), Muhammed b. Yahya el-Yezîdî (ö. 202/817), Ebû Ali Ahmed b. Ca'fer ez-Zeynûrî (ö. 289/901) ve Ali b. Süleyman el-Ahfeş (ö. 316/928) gibi dönemin önemli âlimlerinden ders almıştır.(Güney, 2015, 161)

O dönemde ilim taliplerinin ilgi gösterdiği en önemli merkezlerden biri de Bağdat'tır. Nehhâs, Mısır'da aldığı ilimle yetinmeyerek, hocası Muhammed b. el-Velîd'in (ö. 298/910) teşvikiyle ilim için Bağdat'a seyahat etmiştir. Bağdat'ta el-Müberred (ö. 286/900) ve Sa'leb (ö. 291/904) gibi dönemin ünlü dil âlimleri ders vermektedir. Ancak kaynaklar, Nehhâs'ın el-Müberred ile doğrudan görüşemediğini fakat onun ilim halkasında bulunan diğer âlimlerden ders aldığını belirtmektedir.(Nehhâs, 1405/1985, 1/10-12)

Bağdat'ta, Nehhâs'ın hocaları arasında Ömer b. İsmail b. Ebî Gaylân (ö. 309/921), Ebû Bekir Ca'fer b. Muhammed el-Fâriyâbî (ö. 301/913), Hüseyin b. Ömer ibn-i Ebî'l-Ahvas (ö. 300/912) ve Ebu'l-Kâsım Abdullah el-Bağavî el-Hâfız (ö. 317/929) yer almaktadır. Ayrıca Arap dili, edebiyatı ve kıraat âlimi Niftaveyh (ö. 323/935) de onun Bağdat'taki hocaları arasındadır.(Safedî, 1420/2000, 7/237; Nehhâs, 1405/1985, 1/11, 16-17)

Bağdat dönüşünde Nehhâs, Irak'ın bazı ilim merkezlerine de uğramış ve oralarda da çeşitli meşhur hocalardan ders alma imkânı bulmuştur. Kûfe'de Ebî'l-Hasen Muhammed İbnü'l-Hasen b. Semâ'a, Enbâr'da Muhammed b. Ca'fer b. Ebî Dâvûd el-Enbârî ve Ahmed b. Ca'fer b. Muhammed es-Semmân, Filistin'in Remle şehrinde İbrâhim el-Bağdâdî ve Gazze'de Hasan b. Ferec gibi âlimlerden istifade etmiştir. Bu hocalar, özellikle tefsir, hadis, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı alanlarında Nehhâs'ın kendisini geliştirmesine katkı sağlamıştır.(Nehhâs, 1405/1985, 1/17; Güney, 2015, 58-159)

Kıraat ilmi konusunda Nehhâs'ın Mısır'daki hocaları arasında, Nâfi'nin râvîsi Verş'in kıraatini öğreten Bekir b. Sehl ed-Dimyâtî (ö. 289/901) bulunmaktadır. Ayrıca, kıraat ilmi alanında ders aldığı diğer hocaları arasında Ebu'l-Hasen b. Şenebûz (ö. 328/939), Ebû Bekir ed-Dâcûnî (ö. 324/935), Ebû Bekir b. Yusuf (ö. 337/948) ve Hasan b. Guleyb (ö. 290/903) de yer almaktadır. Bunların yanı sıra Nehhâs'ın hocaları arasında Ebû Ca'fer et-Tahâvî (ö. 321/933), Ebû İshâk ez-Zeccâc (ö. 311/923), İbn Keysân (ö. 320/932), Muhammed b. Ca'fer b. A'yan (ö. 293/906), İbn-i Rüstem Ahmed b. Muhammed et-Taberî, Ebû Bekir Ahmed b. Şagîr el-Bağdâdî (ö. 317/929), Ebû Bekir b. el-Haddâd (ö. 344/955), Muhammed b. el-Velîd b. Vellâd (ö. 332/943) gibi alimlerin de isimleri geçmektedir. Nehhâs'ın ilim yolculukları sırasında karşılaştığı kıraat âlimlerinden aldığı dersler, onun daha sonra nahiv alanında ortaya çıkan ihtilafları ele aldığı önemli eserler kaleme almasına zemin hazırlamıştır. Irak'tan döndükten sonra tekrar Mısır'a yerleşmiş ve burada ilimle meşgul olmaya devam etmiştir. Mısır'da hadis, fıkıh ve İslami ilimlerde tanınmış üstatlardan ders almayı sürdürerek bu alanlarda da kendini geliştirmiştir.(Nehhâs, 1405/1985, 1/17; İbn Mâkûlâ, 1411/1990, 7/286; Zehebî, 1405/1985, 17/401; Süyûtî, 1/362; Aykut, 2017, 12-17)

Ebû Ca'fer en-Nehhâs, İslam ilim geleneğinde, özellikle Kur'ân ilimleri sahasında önemli bir yere sahip bir âlim olarak tanınmaktadır. Onun akîdevî görüşleri, ehli sünnet ve'l-cemaat çizgisine sıkı sıkıya bağlılığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlılık gerek eserlerinde yer alan açıklamalarda gerekse Kur'ân'ın ahkâmına dair

yaptığı yorumlarda net bir şekilde görülmektedir. Ebû Ca'fer, Allah'ın sıfatları ve isimleri konusunda ehli sünnetin temel kabulü olan; Allah'ın sıfatlarının ve isimlerinin Kur'an ve sünnetle sabit bir hakikat olduğu anlayışını benimsemiş ve bu görüşünü eserlerinde açıkça ifade etmiştir.(Nehhâs, 1421, 1/177, 4/141, 5/55-60)

Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın eserlerinde; ahiret gününe, cennet ve cehennemin hakikatine, rızık ve şefaât gibi önemli inanç esaslarına dair görüşleri, onun ehli sünnet anlayışına uygun bir çerçevede düşündüğünü ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, *İ'râbu'l-Kur'an* adlı eserinde özellikle kıyamette Allah'ı görmek, kader, şefaât, kabir azabı, havz, mizan, deccal, recm, Allah'ın her gecenin yarısından sonra veya kalan üçte birinde (semaya) inmesi ve hesabın hak oluşu, cehennem ile cennetin yaratılmış ve fani olmadığı gibi konulara yer vermiştir. Ayrıca kıyamet gününde müminlerin Allah ile aralarında bir tercüman olmadan konuşacakları gibi inanç esaslarına ilişkin hadisleri savunarak bu meseleleri inkâr edenlere cevaplar vermesi, onun ehli sünnet çizgisindeki yerini teyit etmektedir.(Nehhâs, 1421, 5/55-60)

Sadece *İ'râbu'l-Kur'an*'a değil, başka eserlerine de bu görüşlerini yansıtan Nehhâs, İslam toplumu için örnek alınması gereken sahâbe ve râşid halifelere yönelik büyük bir hürmet göstermiştir. O, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi İslam tarihinin en önemli şahsiyetleri hakkında övgü dolu sözler sarf etmiş, onların İslam ümmeti için liderliklerini açıkça ifade etmiştir. Bunun yanı sıra sahâbenin ümmet için rehber niteliği taşıdığına dair açıklamaları, onun sahabe sevgisini ve ehli sünnet akidesine olan bağlılığını da göstermektedir. Ayrıca, Hz. Osman'ın Kur'an'ı cemetme hususundaki üstün başarısı ve faziletine dair beyanları, onun sahabe-i kirâmın İslam'daki yerine ve önemine verdiği değeri ortaya koymaktadır.(Nehhâs, 1430/2009, 1/35)

Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın akîdevî görüşleri, Kur'an ahkâmına olan bağlılığı ve ehli sünnetin temel esaslarını benimseyip savunması nedeniyle, ehli sünnet çizgisinde olduğu açıkça görülmektedir. Onun eserlerinde yer alan görüşler ve İslam inanç esaslarına dair yaptığı açıklamalar, yalnızca bir âlimin kişisel yorumlarını barındırmanın ötesinde, İslam ümmeti için bir rehber niteliği taşımaktadır. Ebû Ca'fer en-Nehhâs, akîdevî meselelere yaklaşımıyla yalnızca kendi dönemine değil, sonraki kuşaklara da İslam'ın özüne uygun bir anlayış bırakmıştır.(Nehhâs, 1421, 1/177, 2/63, 4/141, 5/165)

Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Kur'an ilimleri ve Arap dili üzerine yazdığı elliye aşkın eseriyle dikkat çekmektedir. Eserlerinde Kur'an'ın anlamı, kıraat, nâsih-mensûh ve tefsir gibi konuları irdelemiş, Arap dilinin gramer yapıları ve edebî özellikleri üzerine önemli katkılarda bulunmuştur. Ayrıca, fıkıh ve hadis alanlarında da eserler vermiştir. Nehhâs'ın çalışmaları, dilbilim ve Kur'an ilimleri arasındaki etkileşimi vurgulayan önemli bir kaynak teşkil etmektedir.(Aykut, 2017, 20-23)

Nehhâs, Hicrî 338 (M. 950) yılında, 5 Zilhicce cumartesi günü vefat etmiştir. Kaynaklarda, Nil Nehri kıyısında şiir vezinlerini incelediği sırada, nehrin suyunun çekilmesi için büyü yaptığına inanan bir kişi tarafından nehre itilip boğularak hayatını kaybettiği anlatılmaktadır.(Safedî, 1420/2000, 7/238; Eroğlu, 2006, 32/542-543) Ancak bazı kaynaklar, bu trajik olayın dönemin yönetimi tarafından planlanmış bir komplo olabileceğini de ileri sürmüşlerdir.(Güney, 2015, 161)

2. Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın *İ'râbu'l-Kur'an* Adlı Eseri

Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın *İ'râbu'l-Kur'an* isimli eseri, kıraat, sarf ve nahiv ilimleri açısından önemli bir başvuru kaynağıdır. Kur'an âyetlerini dilbilimsel açıdan analiz eden bu eser, farklı kıraatlerin dil yapıları üzerindeki etkilerini de incelemektedir. Nehhâs, özellikle Basra ve Kûfe dil ekollerinin nahiv ve kıraat anlayışlarını karşılaştırarak kıraat vecihlerini anlamlandırmaya çalışmıştır. Eserin üslubu, kullanılan teknik terimler ve kaynak çeşitliliği, müellifin derin dil bilgisini ve titiz analiz yeteneğini yansıtmaktadır.

Bu araştırmada Nehhâs'ın *Î'râbu'l-Kur'ân* adlı eserinin bir ta'likli ve iki farklı tahkikli baskısına ulaşılmıştır.(Nehhâs, 1405/1985; Nehhâs, 1421; Nehhâs, 1429) Bu eser, önceki dönemde yazılmış eserlerden derlediği malumatları bir araya getirmesiyle dikkati çekmektedir. Ancak Nehhâs, bu çalışmasıyla daha önce yazılmış olan eserleri hem içerik hem de kapsam açısından geliştiren bir bakış açısı ortaya koymuş ve bu yönüyle Arap dil bilimi ve kıraat ilminde büyük bir miras bırakmıştır. Bu sebeple Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın *Î'râbu'l-Kur'ân* adlı eseri, nahiv imamlarının seleflerinden yaptığı nakillerle temayüz eden ve elimize ulaşan basılmış en eski eserlerden biri olarak zikredilmektedir. Nahnâs, şeyhlerinden veya kendisinden önceki âlimlerden edindiği bilgileri derleyerek, dil âlimlerinin sözlerini bu eserde bir araya getirmiştir. Eser, bu yönüyle, sahip olduğu ilmi derinlik ve zenginlik açısından bize ulaşan ilk eser olarak da kabul edilmektedir.(Nehhâs, 1421, 1/4)

Eserin en temel özelliği, sarf ve nahiv ilmi ile ilgili farklılıkları kıraatlerle; kıraatlerle ilgili farklılıkları da sarf ve nahiv ilmi ile açıklayıp delillendirmesidir. Bu eser, Kur'ân dilinin zenginliğini ve dilbilimsel inceliklerini bir arada sunarak, sarf ve nahiv gibi disiplinlerle kıraat ilmi arasındaki bağlantıyı güçlü bir şekilde ortaya koymuş ve bu yönüyle de Kur'ân'ın doğru anlaşılmasına önemli bir katkı sunmuştur. Nehhâs, eserinde önceki dönem âlimlerinin görüşlerini derleyip sistematik bir şekilde ele almış ve bu sayede, kaybolmuş birçok eserin içeriğine dair değerli bilgiler sağlamıştır. Eser bu açıdan da ansiklopedik bir özellik gösterir. O, kıraat vecihlerini ele alırken yer yer tercihlerini belirtmekte, bazen de çeşitli görüşleri tarafsız bir şekilde sunarak herhangi bir tercih yapmamaktadır.

2.1. Kıraat, Sarf ve Nahiv İlişkisi

Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın kelâmı olması hasebiyle, dil bilimleri açısından en güvenilir metin olarak kabul edilmektedir (Bayram, 2022, 101) ve bu sebeple Kur'ân kıraatleri, sarf ve nahiv ilimlerinin kurallarını belirlemede önemli bir delil kaynağı olmuştur. Arap dilinin yapısını anlamada ve kelimelerin kökleri ve cümledeki işlevlerinin tespitini yapan sarf ve nahiv ilimleri, kendi kurallarının kapsamlı, tutarlı ve sağlam temellere dayandığını göstermek için kıraat farklılıklarına müracaat ederken, kıraat ilmi de sahih kıraatlerin tespitinde ve kıraatler arasındaki tercih süreçlerinde bu ilimlerin kurallarına başvurmaktadır.(İnanç, 2016, 185) Bu karşılıklı ilişki, kıraat ile sarf ve nahiv ilimleri arasındaki bağın ne kadar kuvvetli olduğunu ortaya koymakta ve bu üç disiplin, Kur'ân'ın anlaşılmasında birbirini tamamlayan ilmi unsurlar olarak işlev görmektedir.

2.2. Âl-İmrân Sûresi

Âl-i İmrân Sûresi, Kur'ân-ı Kerîm'in üçüncü sûresi olup, Medine döneminde indirilmiştir ve 200 âyetten oluşur. Otuz üçüncü âyette geçen "Âl-i İmrân" ifadesi, sûreye isim olmuştur. Ayrıca Emân, Kenz, Tayyibe, İstîğfar, Mücadele ve Ma'niyye gibi adlarla da anılmaktadır. Mushaf sırasında kendisinden hemen önce yer alan Bakara Sûresiyle birlikte, "çifte güller" anlamına gelen(Işık, 1989, 2/307) "Zehrâvân"(Ahmed b. Hanbel, 1421/2001, 38/41,75,155) veya "Zehrâveyn"(Kâsım b. Sellâm, 1995, 235) olarak isimlendirilmişlerdir. Bakara Sûresi'nde Yahudilikle ilgili meseleler ele alınırken, Âl-i İmrân'da Hristiyanlık üzerinde durulmuş, Hz. İsa'nın yaratılışıyla Hz. Âdem arasındaki benzerliğe işaret edilmiştir.(Âl-i İmrân 3/59) Ayrıca, İmrân ailesinin Allah tarafından alemlere üstün kılınan peygamber ailelerinden biri olduğu, Hz. Meryem'in annesinin duası, Hz. Zekeriyâ'nın Hz. Yahyâ ile, Hz. Meryem'in ise Hz. İsa ile müjdelanmesi, Hz. Meryem'in iffetinin vurgulanması, Hz. İsa'nın mucizevî doğumu, peygamber oluşu ve getirdiği mucizeler anlatılmakta; Allah'ın birliği vurgulanmaktadır.(Âl-i İmrân 33/50)

Sûre, dinin üç temel unsuruna dikkat çeker; vahiy kitabı, peygamber ve mâbed. Hz. Muhammed'in peygamberliği ve Kur'ân'ın vahiy yoluyla indiği, ayrıca Kâbe'nin kutsallığına vurgu yapılarak İslâm'ın bu

unsurları içeren bağımsız bir din olarak tamamlandığı ifade edilmektedir.(Âl-i İmrân 3/3-4, 44, 96, 144) Müslümanlar, iyiliği teşvik eden, kötülüğü engelleyen ve Allah'a inanan bir ümmet olarak övülmekte; bu özelliklerin devamı hâlinde üstünlüklerinin süreceği belirtilmektedir.(Âl-i İmrân 3/110) Uhud Savaşı'ndan sonra nazil olmaya başlayan sûre, savaşın zorlu tecrübelerinden alınacak ahlaki derslere ve sabrın önemine de değinir. Özellikle Allah'a mutlak bağlılık, Müslüman topluluğa yönelik önemli bir ahlaki ders olarak açıklanmaktadır.(Âl-i İmrân 3/120-172)

Sûrenin fazileti üzerine de rivayetler mevcuttur. Bu rivayetlerde, Hz. Peygamber'in sûrenin son on âyetini okuduğu,(Taberânî, ts., 11/422) Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin kıyamet günü ateşe karşı koruyacağı, sûrenin son on âyetini okuyup üzerinde düşünmeyenlerin ise kendilerine yazık etmiş olacakları ifade edilmiştir.(Işık, 1989, 2/309)

2.3. Âl-i İmrân Sûresinin Kıraât İlmi Yönüyle Değerlendirilmesi

Bu bölümde, Nehhâs'ın *İ'râbu'l-Kur'ân* adlı eserinde Âl-i İmrân sûresi bağlamında ele aldığı kıraat farklılıkları analiz edilmiştir. Nehhâs, kıraat konularını özel bir başlık altında değil, mushaftaki ayet tertibine göre işlemiş; gerektiğinde farklı okuyuş biçimlerine dair ayrıntılı açıklamalarda bulunmuştur. Bu bağlamda, Nehhâs'ın kıraat farklılıklarına dair eserde yer alan açıklamaları, kelimelerin yapıları ve cümledeki işlevleri bağlamında kıraatlerin i'râb ve anlam üzerindeki etkilerini kapsamaktadır.

Müellif, eserinde kıraat farklılıklarını çeşitli açılardan değerlendirmiş olmakla birlikte, bu makalede yalnızca sarf ve nahiv yönleriyle ilgili kısımlar ele alınarak gereksiz ayrıntılardan kaçınılması ve konunun daha sade sunulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, eserde geçen örnekler aktarılmış, kıraat farklılıkları sarf ve nahiv yönüyle ele alınarak kıraat imamlarının okuma biçimleri üzerinden dilbilimsel analizler yapılmıştır.

2.4. Sarf Yönüyle Kıraat Farklılıkları

Sarf, kelimelerin şekil ve türeme özelliklerini incelerken, dil morfolojisi kök ve eklerin işlevi, isim-fiil kökleri, yapım ve çekim ekleri gibi dilin yapısal unsurlarıyla ilgilenir. Bu bölümde, Nehhâs'ın eserinde yer alan ve müzekker-müennes, gaib-muhatap, malum-meçhul gibi fiillerdeki sîga değişimleriyle oluşan kıraat farklılıkları arasından bazı örnekler incelenmiş olup konunun genişlemesini önlemek amacıyla makaleye alınamayan diğer örnekler dipnotta belirtilmiştir.

10. Âyet: إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِي عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً (Âl-i İmrân 3/10)

Nehhâs bu ayette geçen üçüncü şahıs gâibe ve müennes formunda olan تُغْنِي kelimesini, Ebû Abdurrahmân es-Sülemî'nin (ö. 73/692) يُغْنِي şeklinde yani müzekker üçüncü şahıs gâib olarak okuduğunu aktarmaktadır.(Nehhâs, 1421, 1/145)

Öncelikle belirtmek gerekir ki, Arapça'da tekil halleri müzekker olan akılsız varlıkların çoğulları gerçekte dişil bir kelime olmadıkları halde müennes olarak değerlendirilir. Bu nedenle ayette geçen مَال kelimesinin çoğulu olan أَمْوَال kelimesi de aynı yapıda bir çoğul olduğundan hakiki müennes sayılmaz.

Nehhâs'a göre, Ebû Abdurrahmân es-Sülemî'nin bu kelimeyi لَنْ يُغْنِي şeklinde okuması iki gerekçeye dayanmaktadır: İlki, yukarıda da zikredildiği üzere أَمْوَال kelimesinin gerçek bir müennes tekilden türememiş olması; ikincisi ise fiil ile failin arasının zamirle ayrılmış olmasıdır. Yani cümledeki fiili olan يُغْنِي ifadesi ile fa'il olan أَمْوَالُ lafzının arası عَنْ harf-i cerrine bitişmiş olan هُمْ muttasıl zamiri ile ayrılmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Diğer yandan Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Ebû Hâtim'in (ö. 255/869) bu kelimeyi ayette geçtiği üzere لَنْ تُغْنِي şeklinde 'ت' harfiyle, müennes formda okunmasını daha güzel bulduğunu ve Fetih Sûresi'nin 11. âyetindeki شَعَلْنَا

شَعَلْنَا ifadesini de bu kıraate delil olarak sunduğunu nakletmektedir. Bu örnek de incelendiğinde شَعَلْنَا lafzındaki müenneslik alameti olan 'tâ' harfinin, yine أموال kelimesi için kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte شَعَلْنَا شَعَلْنَا örneğinde diğer âyetten farklı olarak, fiille fa'il arasını ayıran "câr-mecrûr" olmadığı, sadece شَعَلْنَا kelimesinin sonundaki bitişik (نا) zamirinin bir ayırıştırıcı işlev gördüğü anlaşılmaktadır. Ebû Hâtim bu örneği vererek akılsız çoğulların müennes formda kullanımını Kur'ân-ı Kerîm'in başka bir ayetiyle desteklemiş ve buna bağlı olarak müennes formdaki kullanımın tercih edilmesi gerektiğini öne sürmüştür.

187. Âyet: اللهُ كَذَّ أَخَذَ اللهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ "Allah, kendilerine kitap verilenlerden, "Onu insanlara mutlaka açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz" diye sağlam söz almıştı." (Âl-i İmrân 3/187)

Bu âyetteki تَكْتُمُونَهُ ve تَبَيِّنُنَّهُ kelimelerinde, kıraat farklılıklarına bağlı olarak ikinci çoğul şahıs (muhatap-cemî) ya da üçüncü şahıs (gâib) sîgalarıyla okunmak üzere iki farklı kıraat bulunmaktadır. Kıraat imamlarının çoğu, âyetin hitap sîgasıyla (ت harfiyle) okunmasını tercih etmiştir. (İbnü'l-Cezerî, ts., 2/246) Bu durumda âyet, doğrudan Ehl-i kitaba hitap etmekte ve muhatap bir ifade taşımaktadır.

Nehhâs, bu kıraat farklılıklarını تَبَيِّنُنَّهُ kelimesi üzerinden ele alır ve Ebû Amr ile Âsım'ın bu kelimeyi gâib sîgasıyla, yani 'yâ' harfi ile تَبَيِّنُنَّهُ şeklinde okuduklarını nakleder. Nehhâs belirtmemiştir ama bu kıraat Âsım'ın râvisi Ebû Bekir Şu'be'ye aittir. (İbn Mücâhid, 1400/1980, 221; İbn Hâleveyh, 1413/1992, 1/125; Mekkî b. Ebî Tâlib, 1401/1981, 1/371) Fiilin üçüncü şahıs kipinde (gâib sîgasında) olması, ifadenin doğrudan hitap yerine dolaylı bir anlatımla aktarılmasını sağlamaktadır. Bu okuyuşa göre mana: "Allah, kendilerine kitap verilenlerden, "Onu insanlara kesinlikle açıklamaları, onu gizlememeleri" için sağlam söz almıştı." şeklinde olmaktadır. Nehhâs, gâib sîgasını tercih eden kıraat imamlarının gerekçesini: أَنَّهُمْ غِيبٌ وَالْهَاءُ كُنَايَةٌ عَنْ أَهْلِ الْكِتَابِ "Çünkü onlar (burada bulunmayan bir topluluktur) ve 'ه' harfi, Ehl-i kitap'tan kinayedir." Sözleriyle açıklar. Bu ifadesiyle Nehhâs, fiilin gâib sîgasında kıraat edilmesinin, Ehl-i kitabın geçmişte yaşamış bir topluluk olmasından kaynaklandığını belirtmektedir. (Nehhâs, 1421, 1/193)

21. Âyet: إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ "Allah'ın âyetlerini inkâr edenler, haksız yere peygamberlerin canlarına kıyanlar ve adalet isteyen insanları öldürenler var ya, onlara can yakan bir azabı müjdele!" (Âl-i İmrân 3/21)

Ebû Ca'fer en-Nehhâs, âyette geçen يَقْتُلُونَ fiilini, kıraat imamlarından Hamza b. Habîb'in (ö. 156/773) يَقَاتِلُونَ (Dâni, 2015, 309) şeklinde okuduğunu belirtmektedir. Bu kelimenin kökleri bağlamında, med harfi olan 'l'in ziyadesi, ي harfinin zammesi ve ت harfinin kesresiyle okunan يَقَاتِلُونَ ifadesi, savaş ve çarpışma anlamındaki الْقِتَال masterından türemiştir. Hamza'nın tercih ettiği bu okuyuşa karşılık, diğer kıraat imamları, med harfi olmadan, ي harfinin fethası ve ت harfinin zammesiyle يَقْتُلُونَ şeklinde okumuşlardır. Bu kelime ise, öldürme ve cinayet anlamlarını içeren الْقَتْل masterından türemiştir. (İbn Zencele, 158)

Nehhâs'a göre, Hamza'nın يَقَاتِلُونَ kıraati, fiilin karşılıklı bir mücadele veya çarpışmayı ifade etmesi bakımından âyetin bağlamındaki anlama oldukça uzaktır. Bu sebeple Nehhâs, bu kıraati وَهُوَ وَجْهٌ بَعِيدٌ جَدًّا (gerçekten uzak bir vecih) ifadesiyle değerlendirir. Hamza kıraatinde, fiilin karşılıklı bir savaş anlamı taşıdığı görülmektedir. Oysa âyet, Allah'ın âyetlerini inkâr edenlerin, peygamberleri haksız yere öldürmeleri gibi büyük bir cinayeti gözler önüne sermektedir. Bu yüzden Nehhâs, müşâreke (karşılıklı) anlamı içeren يَقَاتِلُونَ kıraatinin, âyetin bağlamından uzak düştüğünü ifade ederek anlam bütünlüğüne daha uygun olan يَقْتُلُونَ kıraatinin tercih edilmesi gerektiğini vurgular. (Nehhâs, 1421, 1/149)

Nehhâs, Hamza'nın kıraatindeki karşılıklı savaş anlamının âyetin bağlamına uygun olmadığını belirtmek amacıyla Ebû'l-Âliye'nin (ö. 90/709) şu sözlerini delil olarak nakletmiştir: "İsrailoğullarına peygamberler

gönderildi ve onları Allah’a çağırdılar; ancak İsrailoğulları peygamberlerini öldürdü. Daha sonra müminlerden bazıları onları İslam’a davet ettiğinde, onları da katlettiler. Âyetin nüzûl sebebi budur.” Görüldüğü üzere Nehhâs, Hamza kıraatini, âyetin anlam bütünlüğüne ve nüzul sebebine uymadığı gerekçesiyle eleştirmekte ve buna dayalı olarak mütevâtir kıraatler arasında tercihte bulunmaktadır.

Böylece onun, kıraat farklılıklarını yalnızca aktarmakla kalmadığı, aynı zamanda metnin bağlamını esas alan kıraatleri savunduğu ve bu çerçevede mütevâtir kıraatler arasında tercihte bulunduğu anlaşılmaktadır.(Nehhâs, 1421, 1/149) Nitekim Nehhâs, kıraat vecihlerini değerlendirirken yalnızca rivayet nakliyle yetinmemekte, dilbilimsel ve anlam açısından tutarlılığı da göz önünde bulundurmaktadır. Kıraat tercihlerini belirlerken gramer yapısına uygunluk, âyetin bağlamına uyumluluk ve anlam açıklığı gibi kriterleri esas almakta ve bazı kıraatlerin semantik tutarlılığını sorgulamaktadır. Hamza’nın يُقَاتِلُونَ kıraatinin âyetin anlam bağlamına uzak olduğunu belirterek يُقَاتِلُونَ kıraatinin daha uygun olduğunu ifade etmesi de bunun bir örneğidir. Bu yöntem aynı zamanda, onun kıraat farklılıklarını dilbilimsel bir perspektifle değerlendiren bir müfessir ve dilbilimci olduğunu ortaya koymaktadır.

2.5. Nahiv Yönüyle Kıraat Farklılıkları

Nahiv, kelimenin cümledeki konumunu ve bu konuma bağlı olarak aldığı i’râb durumunu inceleyen bir ilim dalıdır. Diğer bir ifadeyle, kelimenin sonundaki harekelerin durumuyla ilgilenir. Yani mu’rab (sonu değişen) kelimelerin sonlarının durumunu, mebni (sonu değişmeyen) kelimelerin cümledeki yerlerini (mahalli i’râbını) öğreten ilimdir.(İbn Cinnî, ts., 1/35; Cürçânî, 1403/1983, 240; İnaç, 2016, 26) Bu başlık altında Nehhâs’ın eserinde kıraat-nahiv ilişkisi çerçevesinde ele alınan Âli-i İmrân sûresine dair örnekler incelenmiştir.

15. Âyet: فَلْأَوْثِقُكُمْ بَخِيرٍ مِنْ ذَلِكَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ “De ki: “Size, onlardan daha hayırlısını haber vereyim mi? Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için Rableri katında, içinden ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah’ın rızası vardır.” Allah, kullarını hakkıyla görendir.”(Âl-i İmrân 3/15)

Bu âyette, جَنَّاتٌ kelimesinin i’râb durumu ve kıraatlerde farklı şekillerde okunması Nehhâs tarafından ele alınmıştır.(Nehhâs, 1421, 1/147) Nehhâs, جَنَّاتٌ kelimesinin merfu durumda olmasının, bu kelimenin mübtedâ ya da sıfat konumunda bulunmasından kaynaklandığını ifade eder. Ayrıca, Ebû Hâtim’in, بَخِيرٍ kelimesinin جَنَّاتٌ kelimesine bedel olarak mecrûr biçimde جَنَّاتٍ şeklinde okunmasının câiz olduğunu ve bu kıraati Ya’kûb’dan işittiğini aktardığını nakleder. Nehhâs, İbn Keysân’ın (ö. 320/932) da جَنَّاتٌ kelimesinin hem bedel yoluyla mecrûr hem de fiilin tekrar edilmesi yoluyla mansûb okunmasının mümkün olduğunu belirttiğini de eklemektedir.

Bu durumda kıraatlerin i’râb üzerindeki etkisi şöyle açıklanabilir:

Mecrûr (خفض) Olarak Okunması: جَنَّاتٌ kelimesi, بَخِيرٍ kelimesine bedel olarak mecrûr, yani kesre ile okunabilir. Bedel, kendisinden önceki kelimeyi açıklayıp pekiştiren ve i’râb açısından ona uyan bir yapıdır. Bu nedenle جَنَّاتٌ kelimesi بَخِيرٍ kelimesine uyar ve mecrûr olarak okunur, böylece anlamda da bir açıklık sağlanır. Bu kıraat, cümlelerin yapısal bütünlüğünü koruyarak cennetlerin Allah katında muttakilere vaat edilen hayırlardan biri olduğunu vurgulamaktadır.

Mansûb (نصب) Olarak Okunması: İbn Keysân جَنَّاتٌ kelimesinin mansûb olarak okunmasının, cümlede fiilin tekrar edilerek anlamın pekiştirilmesi yoluyla gerçekleşebileceğini belirtmektedir. Bu durumda fiilin zımnî olarak tekrarlandığı varsayılır ve جَنَّاتٌ kelimesi bu tekrarlanan fiilin nesnesi olarak mansûb olur. Böyle bir okumada, Allah’ın müttakilere cennet vaat etmesi بَخِيرٍ kelimesine atfedilmeksizin vurgulanmış ve cümlede anlam daha doğrudan bir şekilde ifade edilmiş olmaktadır.

Şu kadarı var ki, mecrûr okuyuş biçimi aşere kıraati içerisinde bulunmamakta ve şâz kabul edilmektedir. Mansûb kıraat ise şazlar arasında dahi yer almamakta olup, daha çok bir nahiv ihtimali olarak zikredildiği düşünülebilir. Bu okunuş farklılıkları, Nehhâs'ın eserinde geçtiği gibi bazı önemli tefsir kaynaklarında da kaydedilmiştir. (Zeccâc, 1408/1988, 1/384; Mekki b. Ebî Tâlib, 1405, 1/151; Zemahşerî, 1407/1987, 1/343; Râzî, 1420, 7/164; Ebû Hayyân, 2000/1420, 3/55; Âlûsî, 1415, 2/98) Ancak, bu mecrûr kıraatin şâz olduğuna dair bilgi, İbn Hâleveyh'in (ö. 370/980) yalnızca şâz kıraatleri kayıt altına aldığı eserinde de yer almaktadır. (İbn Hâleveyh, 1934, 26)

79. Âyet: مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يُوْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنَّبُوءَةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَتَرَفُّونَ “Allah'ın kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik vermesinden sonra hiçbir insanın kalkıp insanlara “Allah'ı bırakıp bana kul olun” demesi düşünülemez. Aksine “Okuyup öğretmekte olduğunuz kitap gereğince rabbın halis kulları olun!” der.” (Âl-i İmrân 3/79)

Nehhâs, bu âyette kıraat-nahiv ilişkisi çerçevesinde, normalde mansûb okunması gereken bir fiilin merfû olarak okunduğu bir durumu ele almıştır. Âyette geçen يَقُولُ fiili, Mahbûb'un Ebû Amr'dan naklen يَقُولُ şeklinde merfû okunduğunu belirtir. (Nehhâs, 1421, 1/167) Bu kıraat farklılığı, fiilin nasb veya ref' haliyle okunmasının dilsel yapı üzerindeki etkisine işaret etmektedir. Nehhâs, bu yapıyı şu şekilde açıklar: Âyetin ilk kısmındaki يُؤْتِيهِ fiili, kendisinden önce gelen أَنْ edatı nedeniyle mansûb hâlde bulunmaktadır. Devamında gelen ثُمَّ يَقُولُ cümlesindeki ثُمَّ, bir atıf harfi olduğundan يَقُولُ fiilini يُؤْتِيهِ fiiline bağlayarak bu fiilin de mansûb kalmasını sağlar. Ancak Nehhâs tarafından Ebû Amr'ın kıraatinde يَقُولُ fiilinin merfû olarak okunduğu aktarılmaktadır. Bu merfû okuyuş, ثُمَّ يَقُولُ ifadesinin yeni bir cümle başlangıcı olarak değerlendirilmesiyle mümkün olabilir. Böylece, يَقُولُ fiili, önceki fiilden bağımsız bir fiil olarak kabul edilir ve kendi başına yeni bir anlam oluşturur. Nehhâs, bu kıraat farklılıkları içinde, ثُمَّ يَقُولُ ifadesinin nasb hâlinde okunmasını daha uygun bulur; çünkü nasb hâli, fiilin أَنْ ile ilişkisini koruyarak cümlelerin içindeki akışı sağlamaktadır. Bu açıklaması, âyette yer alan fiillerin kıraat farklarına göre hangi gramatikal hâlleri aldığını göstermekte ve bu kıraatlerin nahiv yapısı üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. (Nehhâs, 1421, 1/167)

178. Âyet: وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُثَمِّلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِّأَنفُسِهِمْ إِنَّمَا نُلْمِیْ لَهُمْ لِيُذَادُوا إِنَّمَا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ

“İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz fırsatın sakın onlar için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Onlara verdiğimiz fırsat ancak günahlarını arttırmaya yarıyor. Onlar için alçaltıcı azap vardır.” (Âl-i İmrân 3/178)

Nehhâs, 180. âyetin tefsiri bağlamında وَلَا يَحْسَبَنَّ ile أَنَّمَا نُثَمِّلِي ifadelerini detaylı şekilde ele almış ve bu ifadeler üzerindeki kıraat farklarını incelemiştir. Başta Medîne ehli olmak üzere, kıraat imamlarının büyük çoğunluğunun, âyette geçen وَلَا يَحْسَبَنَّ kelimesini ‘ي’ harfiyle kıraat ettiklerini, Hamza'nın ise her iki geçtiği yerde kelimeyi ‘ت’ harfiyle okuduğunu belirtmiştir. Nehhâs ayrıca Ebû Hâtim'in, Hamza'nın bu kıraatini, lahn (yanlış okuma) olarak değerlendirdiğini ve bazı âlimlerin de bu görüşü benimsemiş olduklarını ifade etmektedir. Buna göre Ebû Hâtim, Ahfeş'in اِنْ şeklinde okuduğunu belirtmiş ve bu okumanın kaderciler tarafından kendi görüşlerine delil olarak kabul edildiğini Ahfeş'in de bir kaderci olduğunu vurgulamıştır. Nehhâs bu noktada Ebû Hâtim'den nakille, Ahfeş'in اِنْ لِّأَنفُسِهِمْ ve خَيْرٌ لِّأَنفُسِهِمْ ifadeleri üzerindeki takdim-te'hîr şeklindeki kıraatine de değinmiş ve onun اِنْ لِّأَنفُسِهِمْ خَيْرٌ لِّأَنفُسِهِمْ şeklinde okuyuşunu aktarmıştır. (Nehhâs, 1421, 1/190)

Ayrıca Nehhas bu âyette geçen اَنْ kelimesindeki kıraat farklılığına da temas etmektedir. Buna göre Nâfi'in kıraatinin, اَنْ ifadesinin iki mef'ûlün yerine geçecek şekilde takdir edilmiş bir okuyuş olduğunu belirtir. Buradaki حَسِبَ fiili, iki mef'ûl alabilen ve aldığı bu mef'ûlleri nasb eden bir yapıya sahiptir. (Süyûtî, 2000, 184; Râcîhî, 2010,

224; Akdağ, 1997, 385-386) Cümlede bu fiilden sonra gelen اَنَّ ifadesi, الَّذِينَ kelimesinin bedeli konumundadır. Ebû İshâk da اَلَّذِينَ كَفَرُوا خَيْرًا لِّأَنفُسِهِمْ اِمْلَاءَنَا şeklinde olduğunu ve anlamın اَمْلَاءَنَا şeklinde ortaya çıktığını belirtir. Bu da “Kâfirler, onlara mühlet vermemizin kendileri için bir hayır olduğunu sanmasınlar” anlamını taşımaktadır.

Ayrıca Nehhâs, Kisâi ve Ferrâ'nın (v. 207/822), Hamza'nın اِنَّمَا şeklindeki kesreli okuyuşunun ancak tekrar şartına bağlı olarak câiz olabileceğini savunduklarını (Ferrâ, 1/248) ve bunun اِنَّمَا نُؤْمِلِي لَهُمْ şeklinde bir tekrar ile okunabileceğini aktarmaktadır. Aynı zamanda, bu kıraati tercih eden Kisâi ve Ferrâ'nın حَسِبَ fiilini, muhatap ت' si ile اِنَّمَا نُؤْمِلِي لَهُمْ şeklinde okuduklarını da belirtir. Bu tekrarlama nedeniyle اِنَّمَا fiili amel etmemekte, dolayısıyla cümlede isti'nâf yapısı oluşmaktadır. Çünkü اِنَّمَا ifadesiyle yeni bir cümle başlamakta olup, bu yapı gereği اِنَّمَا lafzının hemzesinin اِنَّمَا şeklinde kesre ile okunması zorunlu hâle gelmektedir.

Netice itibariyle Nehhâs, başta belirttiği Yahyâ b. Vessâb'ın, her iki اِنَّمَا kelimesinin de اِنَّمَا şeklinde kesre ile okunabileceği görüşünü, bahsin sonunda tekrar dile getirmekte ve bu kıraat şeklini güzel bulduğunu ifade etmektedir. (Nehhâs, 1421, 1/190)

Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın *İ'râbu'l-Kur'ân* adlı eserinde kıraat farklılıklarının dilbilimsel analizi ele alınmaktadır. Nehhâs, kıraatleri sarf ve nahiv açısından detaylı bir şekilde inceleyerek, Kur'ân'ın dil yapısına dair kapsamlı bir değerlendirme sunmuştur. Bu yaklaşım, Kur'ân'ın gramatik yönünü anlamak isteyen araştırmacılar için vazgeçilmez bir kaynak oluşturmaktadır. Makale boyunca verilen örnekler de bu tespiti teyit etmektedir. Bu çalışmanın, kıraat farklılıklarını dilbilimsel analizler ışığında ele almak isteyen araştırmacılar ile Nehhâs ve “*İ'râbu'l-Kur'ân*” üzerine çalışan akademisyenler için önemli bir referans noktası olması beklenmektedir.

Sonuç

Bu makalede, Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın *İ'râbu'l-Kur'ân* adlı eserinde, Âl-i İmrân Sûresi özelinde kıraat farklılıklarının nahiv ve sarf yönünden etkileri incelenmiş; müellifin hayatı ve eseri hakkında araştırmacılar için yol gösterici bilgiler sunulmuştur. Elde edilen bulgular, kıraat farklılıklarının yalnızca fonetik çeşitlilikten ibaret olmadığını, aynı zamanda Kur'ân âyetlerinin dil yapısı ve anlamına doğrudan etki ettiğini ortaya koymaktadır.

Çalışmada, sarf açısından fiil kökenleri, vezin çeşitliliği ve kipler; nahiv açısından ise özne-fiil uyumu, cümle dizilimi ve fail-mef'ûl ilişkileri ele alınmıştır. Ayrıca fiillerin çekimleri ve türevlerinin kıraatle bağlantısı incelenmiş, cümledeki farklı kullanımları ve bu kullanımların anlam üzerindeki etkileri detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Böylece kıraat farklılıklarının dil yapısına etkisi ve sarf-nahiv disiplinleriyle ilişkisi somut örneklerle gösterilmiştir.

Nehhâs'ın *İ'râbu'l-Kur'ân* adlı eserinin en temel özelliği, kıraat farklılıklarının anlam üzerindeki etkilerini sarf ve nahiv ilmiyle ilişkilendirerek açıklamasıdır. Bu yaklaşımın, kıraat ilmi ile dilbilimsel disiplinler arasındaki bağı güçlendirdiği ve Kur'ân'ın anlam zenginliğinin daha iyi kavranmasına imkân tanıdığı tespit edilmiştir.

Nehhâs, bu eserde önceki âlimlerin görüşlerini derlemiş ve sistematik bir şekilde ele almıştır. Bu yaklaşım, kaybolmuş birçok eserin içeriği hakkında değerli bilgiler sunmakta ve eserin ansiklopedik bir nitelik kazanmasını sağlamaktadır. Bu nedenle eser, nahiv imamlarının seleflerinden aktardıkları bilgilerle zenginleşmiş ve günümüze ulaşan en eski eserlerden biri olarak önemli bir yere sahip olmuştur.

Nehhâs, kıraat vecihlerini ele alırken bazen tercihlerde bulunmuş, bazen de farklı görüşleri tarafsız bir şekilde okuyucuya sunmuştur. Bu yaklaşım, eserin akademik titizliğini ve objektifliğini açıkça ortaya koymaktadır.

Nehhâs'ın kıraat anlayışı değerlendirildiğinde, mütevâtir kıraatleri doğrudan Hz. Peygamber'e dayanan güvenilir okumalar olarak kabul ettiği ve bunlar arasında bir üstünlük sıralaması yapmanın doğru olmadığını düşündüğü görülmektedir. Bununla birlikte, Nehhâs, kıraatlerin dilbilimsel doğruluğu, ayetin nüzul sebebiyle uyumu ve anlam bütünlüğü gibi unsurları dikkate alarak, mütevâtir bir kıraat dahi olsa, ayetin bağlamına ve tefsirine ters düşen kıraatleri eleştirmekten geri durmadığı gözlemlenmiştir. Nehhâs'ın bu tutumunun, herhangi bir kıraat ekolünü taassup derecesinde savunmaktan ziyade, kıraatler arasında tercihini dilbilimsel ve mantıksal tutarlılığa dayandırarak, anlamı daha açık ve doğru bir şekilde ifade eden kıraatlere yönelme arzusundan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Nehhâs'ın yaşadığı dönemde, çağdaşı İbn Mücâhid'in ortaya koyduğu ve yedili tasnif üzerine yazdığı *Kitâbü's-seb'a* isimli eser, kıraatlerin sınıflandırılmasında önemli bir ilk adım olmasına rağmen, o dönemde henüz geniş çapta kabul görüp yaygınlaşmış değildi. Onlu tasnif ise, Nehhâs'tan yaklaşık elli üç yıl sonra vefat eden İbn Mihrân tarafından kaleme alınmıştır. Nehhâs, eserinde aşere kıraat imamlarının isimlerine sıkça atıfta bulunmuş ve neredeyse tüm kıraat tevcihlerinde bu isimleri referans göstermiştir. Bu durum, aşere kıraat imamlarının sayısal bir sınıflandırmaya tabi tutulmadan önce dahi tefsir ilminin temel kaynaklarında öne çıktığını ve İslam dünyasında mütevâtir kıraatler olarak kabul edilip benimsendiğini açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca, Nehhâs'ın kıraatlere yaklaşımında yalnızca mütevâtir kıraatlerin güvenilirliğini vurgulamakla kalmadığı, aynı zamanda şâz kıraatleri de tefsir açısından önemli bir kaynak olarak ele aldığı görülmüştür.

Sonuç olarak, Nehhâs'ın *İ'râbu'l-Kur'ân* adlı eseri, Kur'ân'ın i'râbına dair kaleme alınmış en kıymetli ilmî miraslardan biri olup, müellifinin kıraat ve nahiv bilgisini incelemek isteyen araştırmacılar için vazgeçilmez bir başvuru kaynağıdır. Derin ilmî içeriği ve sistematik yaklaşımıyla yalnızca kendi döneminde değil, sonraki nesiller için de değerini korumuş, tarihin önemli eserleri arasında yerini alarak ilmî mirasın seçkin eserlerinden biri olmuştur.

Yazar Katkıları

Araştırmanın Tasarımı (CRediT 1)	Yazar-1 (%60)-Yazar-2 (%40)
Veri Toplanması (CRediT 2)	Yazar-1 (%60)-Yazar-2 (%40)
Araştırma - Veri Analizi - Doğrulama (CRediT 3-4-6-11)	Yazar-1 (%60)-Yazar-2 (%40)
Makalenin Yazımı (CRediT 12-13)	Yazar-1 (%60)-Yazar-2 (%40)
Metnin Geliştirilmesi ve Tashihi (CRediT 14)	Yazar-1 (%60)-Yazar-2 (%40)

Kaynakça | References

- Ahmed b. Hanbel, E. A. (2001). *el-Müsned* (Ş. el-'Arna'ût, 'Â. Murşid vd., Thk.) (1. bs., 50 Cilt). Mu'essesetu'r-Risâle.
- Akdağ, H. (1997). *Arap Dili Dilbilgisi*. Tekin Kitabevi Yayınları.
- Âlûsî, Ş. M. (1415). *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîr el-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'u'l-Mesânî* (A. Abdu'l-Bârî Atıyye, Thk.) (1. bs.). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Aykut, S. (2017). *Ebû Ca'fer En-Nehhâs'ın İ'râbu'l-Kur'ân İsimli Eserinde Âl-i İmrân Sûresinin Kıraât İlmi Açısından Değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayram, E. (2022). *Dilde Firavunculuk ve Selâme Mûsa*. İlahiyat Kitap.

- Birişik, A. (2002). Kıraat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 25, ss. 425-432). TDV Yayınları.
- Boz, N., Karataş, Y., & Araz, Y. (2022). Arap Gramerinde İrâb Olgusu ve Tarihi Gelişimi. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20, 23-44.
- Cürcânî, E. A. (1987). *el-Miftâh fi's-sarf* (A. Tevfik Ahmed, Thk.) (1. bs.). Müessesetü'r-Risâle.
- Cürcânî, E. A. (1983). *et-Ta'rîfât* (1. bs.). Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Çörtü, M. (1995). *Arapça Dil Bilgisi Sarf*. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Dâni, E. A. O. (2015). *et-Teysîr fi'l-kırâ'âtî's-seb'* (H. Hamûd Sâlim eş-Şağdeli, Thk.) (1. bs.). Dârü'l-Endelüs.
- Dâvûdî, Ş. M. (t.y.). *Tabakâtü'l-Müfessirîn*. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Demirci, M. (2024, 12 Ekim). el-AHRUFÜ's-SEB'A. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-ahrufus-seba>
- Ebû Hayyân, E. M. (2000). *el-Bahrü'l-muhîd*. Dârü'l-Fikr.
- Eroğlu, A. (1999). İbn Mihrân en-Nisâbü'rî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 20, ss. 199-200). TDV Yayınları.
- Eroğlu, M. (2006). Nehhâs. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 32, ss. 542-543). TDV Yayınları.
- Ferrâ, Y. Z. (t.y.). *Me'âni'l-Kur'ân* (A. Yusuf en-Necâtî vd., Thk.). Dârü'l-Masriyye li't-te'lîf ve't-tercûme.
- Güneş, K. (2015). *el-Mu'cemü'l-'Arabî Arapça Türkçe Sözlük*. Mektep Yayınları.
- Güney, F. (2015). Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın Hayatı Eserleri ve Me'ani'l-Kur'an'ı. *G.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(7).
- Işık, E. (1989). Âl-i İmrân Sûresi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 2, ss. 307-309). TDV Yayınları.
- İbn Cinnî, E. O. (t.y.). *el-Hasâis* (4. bs., 4 Cilt). Hey'etü'l-Masriyyeti'l-âmmeti li'l-kitâb.
- İbn Cinnî, E. O. (1998). *el-Muhtesab fi tebyîni vücûhi şevâzzi'l-kırâ'âtî ve'l-îzâhi anhâ* (M. Abdülkadir Atâ, Thk.) (1. bs.). Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Hâleveyh. (1934). *Muhtesar fi Şevâzzi'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî'*. Cem'iyetü'l-Müteşarrîkine'l-Almâniyye.
- İbn Hâleveyh, E. A. (1992). *İ'râbu'l-kırâ'âtî's-seb' ve 'ilelühâ* (A. el-'Useymin, Thk.) (1. bs.). Mektebetü'l-Hâncî.
- İbn Hallikân, E. Ş. (1900). *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'î'z-zemân* (İ. Abbas, Thk.) (7 Cilt). Dârü Sâdir.
- İbn Hayr el-İşbîlî, E. B. M. (1998). *el-Fehrese* (M. Fuâd Mansûr, Thk.) (1. bs.). Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Mâkûlâ, E. N. A. (1990). *el-İkmâl fi ref'i'l-irtiyâb 'ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif mine'l-esmâ' ve'l-künâ ve'l-ensâb* (N. el-Abbâs, Thk.) (1. bs.). Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Manzûr, C. (1993). *Lisânü'l-'Arab* (3. bs., 15 Cilt). Dârü Sâdr.
- İbn Mücâhid, E. B. A. (1980). *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kırâ'ât* (Ş. Dayf, Thk.) (2. bs.). Dârü'l-Me'ârif.
- İbn Zencele, A. M. (t.y.). *Huccetü'l-kırâ'ât* (S. el-Efğânî, Thk.). Dârü'r-Risâle.
- İbnü'l-Cezerî, E. Ş. M. (1999). *Muncidu'l-Mukri'in ve Mürşidu't-Tâlibîn* (1. bs.). Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Cezerî, Ş. E. M. (t.y.). *en-Neşr fi'l-Kırâ'âtî'l-Aşr* (A. Muhammed ed-Dabbâ', Thk.). Matba'atü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ.

- İbnü'l-Enbârî, E. K. A. (1985). *Nüzhetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'* (İ. es-Sâmerâî, Thk.). Mektebetü'l-Menâr.
- İbnü'l-Hâcib, C. (1995). *eş-Şâfiye fî 'İlmi't-Tasrîfi me'ahe'l-Vâfiye Nazmu's-Şâfiye* (H. Ahmed Osmân, Thk.) (1. bs.). Mektebetü'l-Mekkiyye.
- İnanç, Y. (2016). *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi* (1. bs.). İFAV Yayınları.
- İşeri, Y. (2022). Sıhhat Açısından Kıraat Çeşitlerinin Kavramsal Olarak Değerlendirilmesi. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 26(2). <https://doi.org/10.18505/cuid.1073516>
- Karaçam, İ. (2014). *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri* (28. bs.). İFAV Yayınları.
- Karaçam, İ. (2018). *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati* (6. bs.). İFAV Yayınları.
- Kâsım b. Sellâm, E. U. (1995). *Fezâ'ilü'l-Kur'ân* (M. el-Atiyye vd., Thk.) (1. bs.). Dâru İbn Kesîr.
- Kıfî, E. C. A. (1982). *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât* (M. Ebü'l-Fadl İbrâhîm, Thk.) (1. bs.). Dâru'l Fikri'l-'Arabî.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, E. M. (1981). *el-Kesf 'an vücûhi'l-kırâ'ati's-seb' ve 'ilelihâ ve hucecihâ* (M. Ramazan, Thk.) (2. bs.). Müessesetü'r-Risâle.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, E. M. (1405). *Müşkilü i'râbi'l-Kurân*. Müessesetü'r-Risâle.
- Nehhâs, E. C. A. (2009). *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fî Kitâbillahi Azze ve Celle* (S. İbrahim el-Lâhim, Thk.) (1. bs.). Dâru'l-Âsime li'n-neşr ve't-tevzi'.
- Nehhâs, E. C. A. (1421). *İ'râbu'l-Kur'ân* (A. Halil İbrahim, Thk.) (1. bs.). Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- Nehhâs, E. C. A. (1429). *İ'râbu'l-Kur'ân* (H. el-Ali, Thk.) (2. bs.). Dâru'l-Ma'rife.
- Nehhâs, E. C. A. (1985). *İ'râbu'l-Kur'ân* (Z. Gâzî Zâhid, Thk.) (2. bs.). Âlemü'l-kütüb.
- Nîsâbü'rî, E. B. A. (1985). *el-Ğâye fî'l-kırâ'ati'l-aşer* (M. Ğiyâs el-Canbâz, Thk.) (1. bs.). Dârü's-şevâf.
- Nüveyrî, M. E. K. (2003). *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fî'l-kırâ'ati'l-'aşr* (M. Muhammed Sürûr, Thk.) (1. bs., 2 Cilt). Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- Pehlivan, A. (2015, 14-16 Mayıs). Hamid b. Abdul Fettah El-Paluvî'nin Hayatı, Zübdetü'l-irfan Adlı Eseri ve Kıraat İlmindeki Yeri [Bildiri]. *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*, Elazığ.
- Râcihî, A. (2010). *Tatbîku'n-nahvî*. Dârü'n-nehdati'l-Arabiyye. http://archive.org/details/Heliopolis1957_gmail_20180503_1537
- Râfîî, M. S. (2005). *İ'câzü'l-Kur'ân ve'l-belâğatü'n-Nebeviyye* (8. bs.). Dâru'l-kitâbi'l-Arabî.
- Râzî, F. (1420). *Mefâtihu'l-Ğayb* (3. bs.). Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Safedî, S. H. (2000). *el-Vâfi bi'l-vefeyât* (A. el-Arna'ût & M. Türkî, Thk.) (29 Cilt). Dâru İhyâi't-Turâs.
- Süyûtî, C. A. (t.y.). *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât* (M. Ebu'l-Fazl İbrahim, Thk.). Mektebetü'l-Asriyye.
- Süyûtî, C. A. (2004). *Mu'cemu Mekâlîdî'l-'ulûmi fî'l-hudûdi ve'r-rusûmi* (M. İbrahim Ubâde, Thk.) (1. bs.). Mektebetü'l-Âdâb.
- Süyûtî, E. C. (1974). *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* (M. Ebu'l-Fadl İbrahim, Thk.) (4 Cilt). el-Hey'etü'l-Masriyyeti'l-âmmeti li'l-kitâb.
- Süyûtî, E. C. A. (2000). *el-Behcetü'l-mardiyye (Şerhü's-Süyûtî 'alâ Elfiyye)*. Dârü's-Selâm.
- Taberânî, S. A. (t.y.). *el-Mu'cemü'l-Kebîr* (H. Abdülmecid es-Selefi, Thk.) (2. bs., 25 Cilt). Mektebetü İbn Teymiyye.

- Talü, M. (1998). *Arap Dili ve Edebiyatı Sarf ve Nahv'e Giriş*. Milsan Basın Yayın A.Ş.
- Tirmizî, E. İ. M. (1996). *Câmi'u'l-kebîr - Sünenü't-Tirmizî* (B. Avvâd Ma'rûf, Thk.) (1. bs., 6 Cilt). Dârü'l-Garbi'l-İslâmî.
- Ünal, M. (2002a). *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünal, M. (2002b). *Kur'an'ın anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü* [Yayımlanmamış doktora tezi]. A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri.
- Zeccâc, E. İ. (1988). *Meani'l-Kur'an ve i'râbuhu* (A. Abduh Şelebî, Thk.). Âlemü'l-kütüb.
- Zehebî, E. A. Ş. M. (1985). *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'* (Ş. el-Arnaût vd., Thk.) (3. bs., 25 Cilt). Müessesetü'r-Risâle.
- Zemahşerî, M. Ö. (1987). *el-Keşşâf* (3. bs.). Dâru'r-Reyyân l'it-turâs - Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Zerkeşî, E. A. B. (1957). *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'an* (M. Ebu'l-Fazl İbrahim, Thk.) (1. bs., 4 Cilt). Dâru İhyâ'i'l-Kutubi'l-Arabiyye.
- Zürkânî, M. A. (t.y.). *Menâhilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'an* (3. bs., 2 Cilt). Matbaatu 'İsa'l-bâbiyyi'l-Halebîyyi ve Şürakâihî.